

ИККИНЧИ КИТОБ МУКАДДИМА

Аллох куллари ичида энг факири Мухаммад Хайдар, дўстлари орасида Мирзо Мухаммад Хайдар ибн Мухаммад Хусайн кўрагон (Аллох унияш, отасинияш мағфират килсин) номи билан танилган кимса зукко, талабчан кишилар олдида шуни маълум киламанки, менинг калбимда ҳам, шууримда ҳам аллақачон битта фикр мухрланган, яъни юксак эътиборли, билимли хотиранависларнинг улугворлиги шу даражадаки, бу факир банди ундай юксакликка хатто яқинлашолмайман ҳам, мен гурур тўфони ва жаҳолат тўлкини аклсизлик дарёсидан иктидорсизлик сохилига чиқариб ташлаган бир парча сополга ўхшайман. Бундай одамнинг фазилат ва камолот денгизидаги ичи наср ва назм марваридларига тўла мукамаллик садафига эга бўлган гаввослар олдида канчалик киммати бўлсин! Аммо айрим мўгул хоконлари ҳаёти саҳифаларида улар билан боғлиқ воқеалар ҳақида ҳеч нарса сакланиб қолмаганлиги тўғрисида улар тўғрисида одамлар хотирасида ҳеч нарса қолмайди, деган фикрга бориб буларни ёздим.

Назм:

Ноз этма, Чин санами, қолмайди мулки Чин ҳам,
Мулки Чини нимаси, ўзлигича замин ҳам.
Вайронада туяқаш жимгина беради жон.
Билки омонлик топмас ўлимдан тахтнишин ҳам.
Жамшид ўтди жаҳондан, кетди хатто Сулаймон,
Ўзукнинг ўчди нақши, йитди узук – нигин ҳам.
Бу бечора Ҳасандан қолди нолаю фарёд,
Қўрмакман, ўчар бир қун бу нолаи хазин ҳам.

(Ҳасан Дехлавий)

Шуларни ҳисобга олиб, «эҳтиёж тақикни билмайди» деган ҳикматга амал қилган ҳолда, вақт имконига қараб мен мўгул хоконларининг қилган ишларидан энг аниқларини, баён қилиш зарур бўлганларини қаламга оламан, зеро илгари замонларда ҳурматли хотиранавислар ҳам ўз асарларини ўзларидан олдинги битиклар асосида ёзиб, уларга пинҳонийлик масқанидан зоҳирий оламга қўчирилган нарсаларни қўшишган. Мўғулистон гуллаб-яшнаган даврда у ерда олимлар ва камолотга эришган одамлар қўп бўлган, эҳтимол улар тарих ва бошқа асарлар битишган. Мана энди орадан юз йил ўтгач, на ўша одамлардан дарак бор, на улар, эҳтимол, яратган асарлар ҳақида маълумотлар

бор. Ўша шаҳарлар ва обод манзиллардан, айрим миноралар ҳамда бузилган калъа деворларидан ўзга ҳеч бир из қолмаган. Бир қатор шаҳарларда асослари тошдан қилинган хонақо, мадраса, масжид, арк ва миноралар қолдиқлари сақланган, ҳолос.

Назм:

У ерда одамдан нишон қолмади,

Нишонни берувчи инсон қолмади.

Ободонликдан ҳеч бир асар қолмагани сингари, узок даврлар ўтиб, бутун мўғул бир-бирларидан бегона бўлиб кетиб, фазл ва қамол ахлидан ҳам ҳеч қим қолмади, ҳатто «фазл» ва «қамол» сўзлари одамлар хотирасидан ўчиб, фозиллик ва қомилликнинг моҳияти ҳам унутилиб кетди.

Мисра:

Номи ҳам қолмади ақлу қамолнинг.

Мўғуллар исломни қабул қилганларидан кейинги давр ҳақида, бу ерда ободонликнинг маҳв бўлишигача нималар юз берганлиги ҳақида ҳам тарихий асар йўқ. Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ироқ олимлари ўз ҳукмдорлари учун ёзган тарихий асарларида мўғул ҳоконлари ҳақида тасвир талаб қилган ўринлардагина тўхталганлар, воқеалар ўрни ва мазмуни талаб қилмаса, уларга диққатни қаратмаганлар. Бундай асарлар сирасига Хожа Рашидиддин Фазлуллоҳнинг «Жомиъ ат-таворих», Хожа Хамидуллоҳ Муставфийнинг «Тарихи гузида», Мавлоно Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Мавлоно Абдураззоқнинг «Тарихи манзум» («Матлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн»), Мирзо Улугбекнинг «Улуси арбаа» («Тўрт улус тарихи») ва бошқалар қиради – уларнинг ҳар бирида мўғул хонлари ҳақида унча-мунча маълумот бор, аммо бундан мақсадга тўлиқ эришиб бўлмайди. Аллоҳ бандаларининг ушбу энг фақирида ёшлиқ пайтидан бошлаб аждодларимизнинг қилган ишлари ҳақида билишга жўшқин интилиш бўлган. Ўша пайтда мўғул амир ва амалдорларидан фақат кексаларигина қолган бўлиб, уларнинг ёшлари юз атрофида, ҳатто ундан ҳам ошган эди.

Туфайлим руҳига ёғилсин-да нур

Отам кексаларча панд берди машхур.

Отам ҳам, амаким ҳам (Аллоҳ уларни раҳматига олган бўлсин) мўғул ҳоконларининг ишлари ҳақида ўз оталаридан ва ишончли оғизлардан эшитганларини айтиб беришарди. Энди эса қанча қамонлар ўтди, уларнинг барчаси оламдан ўтиб кетишди, менинг ночор миямга мўғуллар исломни қабул қилганларидан кейин улар ҳақида тарихий асарларда нима битилган бўлса, буларга ишончли кишилардан эшитганларимни ва қаминга ўз қўзим билан қўрганларимни қўшиш фикри ўрнашиб олди (Илоҳим ишим Аллоҳга маъқул бўлсин). Шу билан бирга, мен қобилиятсизлигим ва ожизлигим туфайли бу улкан ишни маромига етказиб бажара олишимга ўзимда ишонч пайдо қилолмасдим, аммо синов учун аввал қўз олдимда содир бўлган воқеаларни баён этишга қарор қилдим. Қаминанинг ҳаётим асосан мўғул ҳоконлари билан боғлиқ қечганлиги боис тасвир жараёнида уларнинг тарихлари ҳақида ҳам тўхталамизки, бу нарса ушбу асарнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Рубоий:

Тарзима бок, не аҳволга солди фалак,

Юз дарду бало қийноғига олди фалак.

Мен арз этайин агар қулоқ солсанг сен

Ҳолимни тамом хароб этиб қилди халак.

Агар мазкур асар Аллоҳнинг инояти билан ниҳоясига етиб, зукко инсонлар ҳамда улуг

амалдорларнинг нозик дидларига маъкул бўлиб хатоларимизни узр этаги билан ёпсалар, бу факир банданинг хотирига таскин ва кўнглига шодлик иниб, «Тарих»нинг асосий кисмини битишга киришамиз, Аллох мададкор бўлсин.

Биринчи фасл. «Тарихи Рашидий» иккинчи китобининг боши – 900 (1494-1495) йилдан кейин мўгул, ўзбек, чигатой улусларининг хар бирида бўлиб ўтган воқеалар баёни.

Факир банданинг тугилган пайтида, яъни 905 (1499-1500) йилда – ўша давр олимлари шу санани «шарк» ва «нури чашми шох» («Шох кўзларининг нури») сўзларида тарих килишибдики, ушбу сўзлардаги харфлар йигиндиси ўша йилни билдиради. Бу даврда мўгул хоконлари давлати илгариги замонларга нисбатан гуллаб-яшнади, ана шу вақт оралигида Мўгулистоннинг корахитойлар истикомат киладиган шаҳарлари йўқ бўлиб кетди, то Юнусхон тахтга ўтиргунига ҳамда шаҳарларда ва обод манзилларда ўтрок хаёт кечиришга ўтгунларига қадар, харкалай 889 (1484) йилда кўплаб мўгуллар ўтрок хаёт кечиришмасди ва айтиш мумкинки, ободончиликдан дарак йўқ эди.

Мисра:

Тог кашкиридек эди одамлари.

Шош вилоятининг бутун кенг саҳролари мўгул хоконлари тасарруфига кирди, Мўгулистоннинг бутун саҳролари ва музофотлари Юнусхон томонидан қандай бўйсундирилганини баён қилсак, гапимиз чўзилиб кетади, Худо хоҳласа, булар «Тарих»нинг асосий кисмида ёритилади.

Хуллас, айтиб ўтилган санадан то 908 (1502) йилнинг бошигача мўгул улуси тинчлик-омонликда умр кечирди. Гапнинг лўндаси шуки, менинг отам – Мухаммад Хусайн кўрагон ибн Мухаммад Хайдар кўрагон, яъни улуг амир, тахт ва қилич соҳиби амир Саид Алининг ўгли, ибн амир Саид Аҳмад унинг отаси эса муқаддас шаҳарлар бўлган Макка ва Мадина йўлларини яхши билган, Аллох иноятига сазовор бўлган, ҳамиша Аллох мадади билан иш юритиб келган Амир Худойдод ибн амир Буложи эди (ҳамиша Аллох уларнинг юзларини иймон нури билан ёритсин). Ўша амир Буложи исломни қабул қилиб, икки дунёда иймон нурига сазовор бўлган. Оят: «Уларнинг юзларида сажда изидан қолган белги-аломатлари бордир» (48.29). Менинг отам халқ ҳукмдори, Аллох ёрлақан улуг хон Султон Маҳмудхоннинг хизматига мушарраф бўлган зотдир. Султон Маҳмудхон ибн Юнусхон ибн Увайсхон ибн Шерали Ўғлон ибн Мухаммадхон ибн Хизр Хожaxon ибн Туглук Темурхон (Аллох уларнинг юзларини иймон нури билан ёритсин). Ана ўша Туглук Темурхон, ана шу бахтли инсон, Шарк мамлакатларидаги қофирлик зулматини ислом қуёши билан ёритди ва мазкур «Тарих»нинг асосий кисми ўша табаррук инсон ҳукмдорлиги, хидоят ва саодати баёнидан иборат бўлади (Аллох гўрини нурга гарк қилсин).

Султон Маҳмудхон (Илоҳим унинг шажараси узилмасин) менинг отамга турли-туман илтифотлар кўрсатиб, алоҳида эътибор қилиб келган, бу «Тарих»нинг асосий кисмида ёритилади, иншооллох. Ушбу марҳаматларнинг бир кўриниши: унга хон қуёвининг фахрли тўнини қийғизиб, ўзидан бир ёш катта опаси Хўб Нигор хонимни отамга никохлаб берган. Бу никоҳ, агар адашмасам, 809 (1493-1494) йилда Шошда ўқилган. Никоҳ ўқилгандан кейин отамга Усрушна (Истаравшан), хозир Ўратепа номи билан аталувчи вилоятни ўзига

бўйсундира олиши мумкин бўлган ҳамма нарсаси билан бериб, унга жавоб берган. Отам тўккиз йил ўша вилоятга хокимлик килди. Бу орада кўп вокеалар бўлиб ўтди. Хокимлигининг олтинчи йилида факир банда дунёга келдим. Зийрак инсонларнинг назаридан четда колмагайки, ўша давр хукмдорлари хакида, кайсиси каерда бўлганлиги хакида кискача тўхталмасак, бўлиб ўтган вокеалар баёни тушунарли бўлмай қолади. Кискаси, ўша даврда пойтахти Андижон бўлган Фаргона вилоятида Султон Абусаид кўрагон ўгли Умаршайх мирзо кўрагон вафотидан кейин Умаршайх мирзонинг ўгиллари Захириддин Мухаммад Бобур Подшохи Гози билан ноиб Жяхонгир мирзо ораларида, ёш бўлишларига карамай амирларнинг келишмовчиликлари туфайли мудом душманлик ва тўкнашувлар бўлиб турган, кўплаб галабаю маглубиятлар бўлган. Бу вокеаларнинг айримлари ушбу «Тарих»да зикр этилади.

Самарканд ва Бухоро вилоятларида Султон Абусаид кўрагон ўгли Султон Махмуд кўрагон ўгиллари бўлган Бойсунгур мирзо билан Султон Али мирзо ҳамда Шохибекхон ибн Шох Будог султон ибн Абулхайрхон, яъни Жўжи тахтида ўз замонида бундан улугрок киши бўлмаган, – ўша учта хукмдорлар ўртасида бехисоб тўкнашувлар бўлиб турганки, булар ҳам «Тарих» охирида ёритилади.

Хуросонда эса Султон Хусайн мирзо подшолик тахтида баркарор хукм суради. Гохо у билан ўгиллари ўртасида каттик тўкнашувлар чанги кўтарилиб турар, бироқ Султон Хусайн мирзо ўз зукколиги ва киличининг зулматни кесувчи нури билан уни таркатиб юборарди.

Ирокда Султон Яъкуб ибн Узун Хасан вафотидан сўнг шахзодалар ёш бўлганликлари боис подшолик инкирозга учрайди. Шунда Шох Исмоил майдонга чикди, у зўравонлик манбаи, ёруг оламнинг захар-заккуми эди. У ўзга подшоҳлар сулоласини томири билан куритди. Мусулмон дини ва мусулмон давлати тасарруфидаги обод, гуллаб-яшнаган жойлар бузилиб, инкирозга юз тутди.

Дашти Кипчокда ва Жўжихон улусида Бурундукхон бўлиб, барча хукмдорлар унга тобеъ бўлиб, лашкарининг кўплигидан ёмгир томчилари билан ракобат килса бўларди. У ва мўгуллар орасида бўлиб ўтган вокеалар бундан кейин ёритилади.

Шошда, яъни Тошканд номли машхур вилоятда Султон Махмудхон хукмдор эди.

Султон Махмудхоннинг отаси Султон Юнусхон хакида кискача тўхталмасак, хикоямиз тартиби бузилади, чунки кўп ўринлардаги тасвирлар у билан боглик бўлади. Бу ҳақдаги сўз куйида келади.

Иккинчи фасл. Юнусхоннинг хон бўлгани, унинг хаёти ва фарзандларининг киссаси баёни.

Султон Юнусхон барча чигатой хонлари ичида энг машхури ва энг мислсизидир. Жуда кўп сохаларда киёслаганда унга ва унинг оиласига ўхшаши унгача бўлмаган. Масалан, чигатой хонларидан бирортаси ҳам унгача кирк ёшдан ошмаган, кўплари хатто кирк ёшгача ҳам етмаган, бу саодатманд хон эса етмиш тўрт йил умр кўрган. Умри охирида тавба килиб, тарикат йўлини тутган. У дин пешволарининг саждагохи, Аллох назари тушган инсон Носириддин Убайдуллох хазратларига (Аллох гўрини нурафшон килсин) кўл берган. Ушбу «Тарих»нинг каерида «Хазрат Эшон» дейилса, Хожа хазратлари кўзда тутилади. Хон ўз эътиқодида шу кадар махкам бўлганки, ўзини фаришталар макон

тутган хазрат остонасидаги хизматкорлар каторига кўйган.

Бугина эмас. У ўша даврнинг кўплаб шайхлари билан учрашиш ва сухбатлашишга мушарраф бўлган. У табаррук зот бир канча фазилатлар билан безанган эди: у Куръонни кироат килган ва кўчирган, шоирлик иктидорига эга, хушсухбат, хуштабиат киши бўлган, илми муаммодан хабардор, хушхат, мусаввир ҳам бўлган, шунингдек, факат нозик табиатли кишиларгагина хос кобилият эгаси ҳам бўлиб, чунончи, мусикий асбобларни чалиш ва ашула айтишда ҳам мумтоз бўлган.

У ўн икки йил давомида Мавлоно Шарафиддин Али Яздий хузурида унинг шогирди бўлган. У мусофир юртларни кўп кезган, саёхатлар килган. Унинг мусофирликдаги хаёти, турли мамлакатларда олган билимлари «Тарих»нинг асосий кисмида баён килинади, иншооллох. У яна гўзал маънавий хислатлар билан безанган, олийхимматли киши бўлган. Ушбу фазилатлар билан бир каторда, сезгирликда, мислсиз зийракликда, матонатда ва акл-фаросатлилиқда, жасурликда тенги бўлмаган. Айникса, мерганликда тенгсиз бўлган. Кискаси, унинг авлодида унга ўхшаши бўлмаган (Аллох унинг юзини иймон нури билан ёритсин ва гўрини нурга тўлдирсин).

Хон хазрати олийларининг еттита фарзанди бўлган. Биринчиси – Меҳр Нигор хоним, уни Султон Ахмад мирзога берган. Ундан фарзандлар колмаган. Иккинчиси – Кутлуг Нигор хоним, уни Умаршайх мирзога узатган. Ундан иккита фарзанд колган: бири – Хонзода бегим, иккинчиси – Бобур Подшоҳ, унинг маънавий улуглиги ва саъй-харакатларидан ёруг оламга кўп наф етмокда, – булар «Тарих»нинг асосий кисмида ёритилади, бу ердаги киска тасвирда эса мавзу доирасидагина тўхталамиз. Учинчиси – Хўб Нигор хоним, аввал айтиб ўтганимиздек, уни факир банданинг отаси билан никоҳ ришталари оркали боглашган. Тўртинчиси – Султон Махмудхон, унинг хаётининг кискача баёни кейинрок келади. Бешинчиси – Султон Ахмадхон, Олачахон номи билан машхур, у ҳақда кейинрок сўз юритамиз. Олтинчиси – Султон Нигор хоним, уни Султон Махмуд мирзо ибн Абусаид мирзога беришган, ундан Мирзохон исмли бир ўғил бўлган, буниг ўгли Сулаймоншоҳ, хозир Бадахшонда подшоҳлик килмокда; еттинчиси – Давлат Султон хоним – Тошканд олинган пайтда у Шохибекхон ўгли Темур султон кўлига тушган, унинг хаёти кейин баён этилади.

Учинчи фасл. Султон Юнусхон хонлигининг тугаши, унинг фарзандлари, Султон Махмудхоннинг подшолиги ва ишларининг инкирозга кетиши баёни.

Юнусхон хукмронлигининг дастлабки даврида барча мўгуллар эски удумлари бўйича яшашар, кўчманчи хаёт кечиришар, шаҳарлардан кочишарди. Кўплаб мўгулларда мусулмончиликнинг номидан бўлак ҳеч бир белги йўк эди, хатто номи ҳам йўк эди, бундайларни барча вилоятларда бошка кофирлар сингари кулларга айлантиришган, кулдек сотишган. Хон Эшон хазратларига бўйин эгиб, унинг хизматиға кирганидан сўнг Эшон хазратлари барча кўшни мусулмон давлатлари подшоҳларига: «Биз Султон Юнусхонни кўрдик, бундай мусулмон одам подшоҳлик киладиган халкни кулга айлантириш ножоиздир» деган мазмунда хат жўнатган. Шундан сўнг барча ислом мамлакатларида мўгулларни кул килиб сотиш ва сотиб олиш бекор килинди. Хуллас, мўгуллар мана шундай халк бўлган.

Юнусхон шунга қарор килдики, халк вилоятларга ўрнашиб, ўтрок хаёт кечирмаса, у

мусулмончиликка ҳеч қачон мослаша олмайди. Шу фикрга таяниб, у ўзи хоҳлаган ишни амалга ошириш учун катта саъй-ҳаракатлар қилди. Бу орада хон мўғулларни Тошқандга олиб кета бошлаганида, бир гуруҳ бузгунчи мўғуллар унинг кичик ўғли Султон Аҳмадхонни олиб, Мўғулистонга қочиб кетишди ва ўша ёқда қолишди. Хон катта ўғли Султон Маҳмудхон ва қолган мўғул улуси билан бирга Тошқандга келди. Бу воқеаларнинг муфассал баёни вақтни кўп олади, уларнинг бу қисқа фаслда тасвирлаш бизни мақсаддан четлаштиради, шу сабабли уларни «Тарих»нинг асосий қисмида ёритамиз, иншооллоҳ.

Яратган Раббим Султон Юнусхонни ўз ҳузурига чақирғач, у жонини Яратганга, хонликни эса Султон Маҳмудхонга (Аллоҳ гўрини нурга тўлдирсин) топширди. Мўғулларнинг удумига кўра, Султон Маҳмудхонни хонлик тахтига, хоконлик маснадига ўтказдилар. Одатда, отадан қолган нарсанинг кадрига етмайдиган ворисларда бўлганидек, хон ҳам улуг амирларга ёмон муносабатда бўлиб, отасига хизмат қилган амирларнинг кўпини йўқотди. Хонни ўзларига оғдириб олган пасткаш одамлар туфайли барча эски дўстлар четлаштирилиб, ўзларини янги дўстлар деб атаган эски душманлар шу қадар томир отишдики, Султон Маҳмудхоннинг уларга қарши қурашишга, ҳатто ўз салтанатини саклаб қолишга қурби етмай қолди. Бу ҳақдаги хабар Олачахоннинг қулогига етиб борғач, гарчи ўзининг кўли остидаги Мўғулистонда ҳам исёнчилар ва бузгунчилар бўлиши ва уларни даф қилиши лозим бўлса-да, у ўз ўрнига катта ўғли Мансурхонни қолдириб, ўзи ақаси ҳузурига жўнади. 907 (1501-1502) йилда хонлик осмонининг қуёши билан тўлин ой саодат буржида яқинлашиб, икки хон бир-бири билан кўришдилар. Бундан душманларнинг тубан кўнгли ларзага келди.

Кичик хон – Султон Аҳмадхон келишидан бир ярим йил олдин фақир банданинг онаси бу ўтқинчи дунёдан абадиятга рихлат қилди. Унинг олти фарзанди бўлиб, иккитаси кичиклигида нобуд бўлишган, тўрттаси қолган эди. Улардан ҳар бирининг ҳаёти алоҳида баён қилинади.

Каминанинг ҳаётимдаги энг гаройиб воқеалардан бири шуки, қичкиналигимда бавосил билан жуда каттик оғриган эканман, табиблар ҳатто тузалиб кетишимга ҳам гумон қилишган. Ота-онамнинг бунгача тўртта қиз фарзандлари бўлиб, жуда кўп азиз-авлиёларнинг мазорларига бош уриб, ўша даврдаги авлиё одамларга ялиниб-ёлвориб, меҳрибон Аллоҳдан ўғил сўрашган экан. Аллоҳ уларнинг илтижоларини эшитиб, мен фақирни берган экан. Шунинг учун ота-онам мени беҳад асраб-авайлашган. Қасаллик зўрайғач, улар умид чироги кўринган барча жойларга назр-ниёзлар қилишган ва ниҳоят, Мавлоно Муҳаммад Қози ҳазратларининг қадами шарифларини тавоф қилишадими, бу киши Убайдуллоҳ Эшон ҳазратларининг улуг ахбобларидан бири эди. Ҳазрат Эшон силсилалари шу кишига қолган эди. Ҳозирги кунда кўплаб халқларнинг Ҳазрат Эшоннинг (Аллоҳ сирларини муқаддас қилсин) тасаввуф силсиласига издошликка мушарраф бўлганлари ҳам ана шу Мавлононинг ва ахбобларининг хизматларидир.

Мавлоно (Муҳаммад Қози) ҳазратлари ўз зотий олижанобликлари боис бизниқига қадам ранжида қилдилар. Фақирни унинг Масихназар ҳузурига келтирганларида, у узок ўйга толиб қолади. У ташқарига чиққач, агар Мирзонинг ўғли шу аҳволда эканлигини билганимда, келмаган бўлардим, дейди. У ҳеч қандай дори-дармон буюрмайди, фақат парҳез буюради-да, кетади. Эртасига эрталаб, у хизматкорларидан бирини ота-онамнинг ҳузурига юборади ва: «Бор, Мирзо билан Хонимдан суюнчи ол – Меҳрибон Аллоҳ таоло уларнинг ўғлига ўз фазл-қарамининг дорихонасидан саломатлик шарбатини ва ҳаёт

насибасини берди» дейди. Бундай хушхабар ота-онамга етгач, улар дархол хазратнинг хонакохлари остонасига бориб, назр-ниёзларини бериб, дуо олиб келишади. Ўша куниёк тузалиш белгилари пайдо бўлиб, мана хозиргача бавосил билан бирор марта огримадим. Сир эмаски, бу ишда иккита каромат зохир бўлди, бири – дори ишлатмай согайдим, иккинчиси – касаллик бирор марта кайталанмади. Булар чиндан ҳам Аллохнинг кароматларидир, негаки бавосил – бир умрлик касалликдир. Шундан бошлаб Мавлоно хазратлари бутун умри давомида бу факир бандага гамхўрлик килдилар. Хар бир килган ишлари ўз ўрнида баён қилинади.

Онам хаёт гавхарини охират хазинасига топширган пайтда Султон Махмудхоннинг мулохазасизларча мадади билан Бухоро ва Самаркандни Шохибекхон истило қилиб, теурий султонлари, хусусан, Султон Махмудхоннинг жияни, унга худди ўгилдек бўлиб қолган Бобур Подшоҳ ҳам мағлуб бўлди. Бундан ташқари, Шохибекхон итоаткор дўстликни исён ва гурур дабдабасига алмаштириб, ихтилоф ногорасини ошқора чалишга ўтди.

Бу орада хоннинг бўшанглиги туфайли Умаршайх мирзо мулозимларидан Султон Аҳмад Танбал, гарчи у мўгул амирларидан бўлса-да, Андижондаги исёнга бошчилик қилиб, муҳолифатнинг ўқини салтанат тарафига қараб ота бошлади. Унга қарши хар иккала хон кўзгалишди.

Султон Махмудхон ўз ўгли Султон Мухаммад султонни Тошқандда ўз ўрнида душманларга қарши туриш учун қўйиб, отамни Ўратепада Шохибекхонга қарши туриш учун қўйган ва Шохибекхон бу икки лашқар орасидан ўтиб келолмайди, деб ўйлаган эди. Холбуки, Шохибекхон бундай фурсатни ганимат билди: «Хеч қачон бу икки хонни бундай оз лашқар билан тополмайман» деб, Самарқанддан лашқарлари билан Фарғонага юриш қилди, бу юришларда Ўратепа усти билан келди. Халқ уларни шаҳарни босиб олишга келди, деб гумон қилиб, шаҳарни бекитиб, уларга қарши қурашишга тайёрланди. Шохибекхон аср намози пайтида шаҳар яқинига келиб тушди. Буюк осмон ёритқичи олам юзидан ўз ёркин нурларини йиғиштириб олиб, одамлар кўзига тун қоронгулигини туширганида, у шошилишч йўлга тушди, қалъадаги халқ унинг қаёққа кетганини аниқлагунича у бир неча фарсах йўл босиб қўйди. Унинг Фарғонага кетгани аниқ бўлгач, ортидан кетма-кет хабарчилар юбориб, унинг бораётганини хонга билдиришди. Тошқанд ва Ўратепа лашқарларига ҳаракат қилишга фурсат қолмади.

Хонларда бор-йўғи ўн беш минг киши бор эди, чунки ўтган йили улар Танбалга қарши урушиб, уларни яхшигина савалаган, шу билан унинг қуч-қуввати ҳам, шон-шухрати ҳам қолмаган эди. Бундай аҳволда Танбал қочишни афзал қўради, деган ўйда улар ўзлари билан Бобур Подшоҳни бирга олишган, мақсадлари уни отасининг тахтига ўтқазиб, орқага қайтиш эди. Хонлар хали Андижонга етмай туриб, Танбалнинг ақаси Шайх Боязид мустаҳкамлаб олган вилоят қалъаларидан бири Аҳси қалъасига келишганда Танбал хонларга итоат қилди, шу сабабли улар ўша қалъа яқинида тўхташди. Шу пайтда Шохибекхон ўттиз минг яхши қуролланган лашқар ҳамда шахзодалар Қўчум султон, Суюнжик султон, Жонибек султон ва бошқалар билан етиб келди. Хонлар ҳам сафга тизилиб, жангга киришдилар. Душман лашқари ичида қўплаб тажрибали лашқарбошилар бўлгани ва лашқар сони хонлар лашқаридан анча ортиқлиги боис хонлар енгилди.

Мисра:

Илоҳо, дардмандга шикаст узра шикаст етмасин.

Хонларнинг отлари холсизланиб, икковлари ҳам асир тушишди, Бобур Подшоҳ эса Фарғона жанубидаги тоғларга кетди.

Шохибекхон Тошкандни эгаллагач, илтифот кўрсатиб, хонларга енгиллик берди, гўё «мана мен сизларнинг мададларингиз билан галаба қозониб, сизларни асир олдим, аммо ўлдирмай, кўйиб юбордим» демокчи бўлди. Шунда бир амалдор хақидаги хикоя эсга тушиб қолдики, бир ҳоким унинг мулкини мусодара қилади. Иш шу даражага бориб етадики, уни ҳар хил қийноқларга дучор қилишади. Бир мурувватли одамнинг унга раҳми келиб, уни солиқ йигувчилар кўлидан мусодара баҳосида сотиб олади-да, уйига олиб бориб, унга турли меҳрибонликлар кўрсатади. Бир куни шу сотиб олинган одам ўгли билан у ёқдан бу ёқдан гаплашиб ўтиришганида кутқариб олган одам (уй эгаси) эшик орқасида қулоқ солиб турган бўлади. «Бу жанобнинг бизга қилган яхшиликлари ва илтифотларини биз қандай қилиб ҳудди шундай қайтара оламиз» деб сўрайди ўгли. Отаси эса, биз тагин амалга эришсак, бу осон бўлади, деб жавоб беради. Ўгли яна: «Бундай катта илтифотга қандай қилиб жавоб қайтарамиз?» деб сўрайди. Отаси: «Биз тагин амалдор бўлсак, бу жанобга катта солиқ соламиз ва уни солиқ ундирувчилар кўлига топшириб, мулкини мусодара қилишни буюрамиз. Аҳвол жуда оғирлашганда, биз ундаги бор нарсани оламиз-да, уни қолган солиқдан озод қиламиз, шу билан у биздан миннатдор бўлади» дейди.

Хуллас, хонларнинг қўлга тушгани хабари Тошқандга етгач, Султон Муҳаммад султон имкони бўлган ҳамма нарсани – аҳли аёли, одамлари ва мўгул улусини ўзи билан олиб, Мўғулистонга кетди. Менинг отам билан амаким ҳам қўлга илинган қимматбаҳо нарсаларни олиб, уларнинг орқасидан йўлга тушишди.

Хонларни қўлга олган вақтида Шохибекхон: «То шу вақтгача хонлар наслидан бир аёлга никоҳланишни илтимос қилиб келгандим, қабул бўлмади. Энди унинг бадалига уч аёлни никоҳ қилиб берасизлар» деб, хоннинг, бундан олдин Юнусхоннинг фарзандларини санаб ўтганимизда тилга олинган Давлат Султон хоним исмли энг кичик синглисини ўзининг ўгли Темур султонга никоҳлаб берди, яна хоннинг икки пок ва ифбатлик қуёшсифат хонимларидан бирини ўзига ва бирини Жонибек султонга никоҳлади. Ўзига никоҳлаб олган хонининг исми Мўғулистонда Мўғулхоним номи билан танилган Ойша Султон хоним, Жонибек султон уйлангани эса Қутлук хоним эди. Уларнинг фарзандлари бор, улар ҳозир Мовароуннаҳрда ҳукмронлик қилишади. Хонлар ўзларининг асосий манзилгоҳлари бўлган Мўғулистонга қелишгач, кичик хон касал бўлиб қолди, касаллик унинг хаётига яқун ясади ва у хонлик тахтини тобутга алмаштирди ҳамда подшолик гулшанидан жаннат майсазорига равона бўлди. Бу воқеа 909 (1504) йилнинг охирида содир бўлди.

Фақир банда бир куни ўша мамлакатнинг отамерос шайхулисломи, чинақамига буюқ ва табаррук инсон, қўплаб фазилатларнинг соҳиби Хожа Тожиддин Муҳаммаддан эшитган эдимки, у шундай деганди: «Хон касал ётган кунлари мен у билан ёлғиз қолганимда унга айтдимки, одамларнинг гапларига қараганда гўё Шохибекхон сизнинг овқатингизга захар қўшиб берганмиш, Хитойдан захарга қарши синовдан ўтган дори олиб келиб, сизни даволасам, деган фикрдаман, деган эдим». Хон: «Ҳа, Шохибекхон мени захарлади, бу захар шундан иборатки, Шохибекхон қуйи табақадан юқори табақага қўтарилди. У бизни, иккала ака-укани қўлга туширди, асир олди ва озод қилди, бундай шармандалиқдан бутун танамни дард эгаллади. Агар мана шу захарга қарши тарёқ бўлса, фойда қилган бўлар эди» деб жавоб берди.

Султон Аҳмадхоннинг ўн саккизта ўгли бўлиб, энг каттаси Мансурхон эди. 909 (1503-1504) йилдан то ҳозиргача, яъни 948 (1541-1542) йилгача у отасидан қолган вилоятда подшоҳлик қилмоқда. У билан боғлиқ воқеалар мана шу китобда баён

килинади. Иккинчиси – Искандар султон, отасидан кейин у хам ўз ажали билан вафот этиб, отасининг ортидан кетди. Учинчиси – Султон Саидхон. Унинг хаёти хали баён килинади. Ушбу киска баённинг каерида «хон» дейилса, Султон Саидхон кўзда тутилади. Тўртинчиси – Бобожок султон, хозиргача Мансурхон хизматидадир. Бешинчиси – Шайх Мухаммад султон. 940 (1533-1534) йилдан кейинги зилзила пайтида унинг бир нечта фарзандлари ва хотинлари устига уй кулаб тушган. Олтинчиси – Султон Халил султон. Унинг хаётига тегишли айрим воқеалар Султон Саидхон зикрида тилга олинади. Еттинчиси – Эмин Хожа султон. Бу ҳақда хам Султон Саидхон зикрида тўхталамиз. Саккизинчиси – Чин Темур султон. У узок муддат Мансурхон хизматида бўлди, охири ундан кочиб кетиб, Султон Саидхон хизматида ўтди. Мансурхон уни кайтаришларини талаб килди, тагин кочиб кетди. Нихоят у кочиб, Хиндистонга, Бобур Подшоҳ ёнига кетди. У кўп хайрли ишлар килди. Подшоҳ унга катта хурмат-эътибор кўрсатди. У ичбуруг касалига йўликиб, Аграда вафот этди ва ўша ерга дафн килинган. Тўккизинчиси – Юсун Темур султон, у хам акасига ўхшаб, икки хон ўртасида юришдан безор бўлиб, козоклар орасига кочиб кетди. У ёқдан Турон ва Эронга борди, кейин Бухорога Убайдуллохон хизматида борди, ундан кочиб, Бобур Подшоҳ хузурига кетди, Подшоҳ шахзодага хурмат-эътибор кўрсатди. У хозир Хиндистонда. Ўнинчиси – Тўхта Буга султон. У хам Хиндистонга кетиб, ўз ажали билан ўлди ва акаси сафига кўшилиб, жаннатдан жой олди. Колган саккизта ўғиллари гўдаклик пайтларида вафот этишган. Султон Ахмадхоннинг учта кизи бўлган. Биринчиси – Лаъл Шод хоним, унинг онаси куллар тоифасидан бўлган. Гарчи у аслзодалар доирасига мансуб бўлмаса-да, уни амир Жабборбердининг ўғли Мухаммад Амин мирзога беришган, у дўғлатлардан бўлиб, Олачахон салтанатида улар узлуксиз улусбеги бўлиб келишган. Иккинчиси – Мохим хоним; уни Адик султоннинг ўғли Бўйлашхонга беришган. Учинчи кизини бу факир бандага беришган эди, унинг зикри кейин келади. Тўртинчиси – Хадича Султон хоним. Султон Ахмадхон вафот этгач, у Олачахоннинг қароргоҳи бўлган Оксувни эгаллаган Абобакр мирзо кўлига тушган. Мирзо унга яхши муносабатда бўлиб, ўғли Жахонгир мирзога никохлаб берган. Жахонгир мирзо ўлдирилгач, уни Султон Махмудхон ўғли Султон Мухаммад султон ўғли Шох Мухаммад султонга никохлаб беришган, бунинг баёни кейин келади, иншооллох.

Тўртинчи фасл. Султон Махмудхон ва унинг ўғилларининг шахид бўлиши баёни.

Олачахон оламдан ўтгач, Султон Махмудхон укасининг ўғилларига унга тегишли халқлар ва вилоятларни Хитой чегарасидан тортиб Кошгар, Турфон, Жолис, Кунжи, Оксув, Учгача бериб, ўзи эса унча-мунча колган одамлари билан Мўғулистон чўлларига кетди. У беш йилни Мўғулистонда ўтказди, бу пайтда ҳеч бир муҳим воқеа содир бўлмади. Хоннинг ёруғ кунини қоронги кечага айлантирган ўша пасткаш одамлар, сизга Шоҳибекхон мадад беради, деган фикрни хоннинг миясига сингдиришди, агар шундай килмаса хам бизга бирор гўшадан жой берар, дейишди. Амаким (Аллох унинг гуноҳларини мағфират килсин) менга: «Бир кун Олачахоннинг ўлимидан кейин Оксувда Султон Махмудхон мажлисида иштирок этдим. У менга қараб, Оксувнинг подшоҳлигидан Тошканднинг хизматқорлиги афзал, деди. Мен, ҳа, афзал, агар сизга Тошкандда хизматқорликни беришса» дедим. Бу сўзлардан хон каттик хафа бўлди. Атрофдаги

пасткаш одамлар охири хонни Фаргонага олиб келишди. Бу хабар Шоҳибекхонга етган, бу пайтда у Тусдаги Родкон сайхонлигида эди. Шайбонийхон дархол одам жўнатди (ўша тарафда унинг одамлари бор эди). Хон Хўжандга кетаётганда, улар хонни ва унинг бешта норасида фарзандини тутиб ўлдиришди. Уларнинг шаҳид бўлган йили «Лаби дарёи Хўжанд» (Хўжанд дарёси соҳили) сўзларида ифода этилиб, тарих бўлган. Бу воқеалар хали ёритилади.

Султон Махмудхоннинг олти ўгли бўлиб, бештаси отаси билан бирга шаҳид бўлишган, энг катта ўгли Султон Мухаммад султон эди. Хон Шоҳибекхондан яхшилик кутиб Мўғулистондан жўнаган пайтда Султон Мухаммад султон отасини бу йўлдан кайтаришга харчанд уринмасин, хон бунга кўнмаган, шунда у отасидан ажралиб, Мўғулистонда қолган. Унинг бошига ҳам бахтсизликлар тушган, булар «Тарих»нинг асосий қисмида айтилади, иншооллох.

Охири у Мўғулистонда қололмай, Дашти Кипчокка, Бурундукхон билан Косимхон олдиға равона бўлган. Унинг мулозимлари, эҳтимол Шоҳибекхон Султон Махмудхонга ҳомийлик қилгандир, деган умидда йўлни адаштириб уни Тошқандга олиб келишган ва ўзбек уни ҳам отасининг ёнига жаннат боғларига жўнатган. Ундан Шох Мухаммад султон исмли битта ўғил қолган, хон ҳаёти зикрида у ҳақда ҳам тўхталамиз.

Бешинчи фасл. Отам Мирзо Мухаммад Хусайн кўрагон(Аллох гўрини нурафшон қилсин)нинг қолган ҳаёти баёни.

Хонлар Шоҳибекхон томонидан Аҳсида кўлга олинган пайтда отам Ўратепада эди ва Шоҳибекхон орада бўлгани туфайли отамнинг хонлар билан кўришмоқлик имкони йўқ эди. У истар-истамас ноилож Қойир Тегинга жўнади. Бу пайтда Хисор, Қундуз ва Бадахшонда Султон Махмуд ибн Султон Абусаид мирзо амирларидан бири Хисравшоҳ ўтирган эди. Султон Махмуд мирзо вафотидан сўнг Хисравшоҳ унинг ўгли Султон Масъуд мирзонинг кўзини кўр қилди. Султон Махмуд мирзонинг ўгли Бойсунгур мирзо Самарқанддан қочганида, Хисравшоҳ унга одам юбориб, қилган ишидан пушаймонлигини билдирди ва: «Бунга сабаб менинг ўз ҳаётим учун кўрққаним бўлди, чунки Султон Масъуд мирзо мени ўлдирмоқчи бўлди. Энди эса, ўша гуноҳимни ювиш учун салтанат манфаати йўлида шундай ишлар қиламанки, лаънату таъналарга лойиқ қабих ишлар қанчалик кўп бўлмасин, менинг яхши ишларим одамларнинг мактовлари ва шукроналигига сабаб бўлади» деган гапларни айтди. У ана шундай алдовлар билан шунчалик ишонтирдикки, Бойсунгур мирзо ҳам унга ишонди ва Хисравшоҳ фурсатни бой бермай, шундай фозил шахзодани худди ёй ўқидай қамонга ўрнатиб, боқий дунёга қарата отди. Хисравшоҳ Султон Махмуд мирзонинг барча вилоятларини ўз тасарруфига олиб, ўзича гурур осмонида уца бошлади. У ана шундай мустақиллик наҳидасини суриб юрганида отам Қойир Тегинга йўл олган эди. Хисравшоҳ у билан учрашмоқчи бўлди, шунинг учун отам Хисорга борди, Хисравшоҳ эса, уни кутиб олиш учун Боғи Чинорга келди. У отамга беҳад иззат-икромлар кўрсатиб айтдики: «Сизнинг бу ерга қадам ранжида қилганингиз Аллохнинг иноятидир, негаки ҳозир Шоҳибекхон қолиб бўлган пайтдир. У ҳозир Андижон ва Самарқанд тарафлардан хотиржам бўлиб, бу ўлкаларга кўз тикмоқда. Шу пайтгача биз ўзбеклар билан жанг қилмаганмиз, уларнинг жанг қилиш усулларини билмаймиз. Хар бир қавмнинг жангда бўлсин, оддий мулоқотда бўлсин,

макон ва замонга караб турлича одатлари бўладика, ўша одатни киши билиб олмагунча ўша кавмга каршилиқ кўрсатиш осон бўлмайди. Сизлар улар билан кайта-кайта гоҳ жанг қилдинглар, гоҳ сулҳ туздинглар, ўрталарингда галаба ҳам бўлди, мағлубиятлар ҳам бўлди. Мана энди, сиз нимани маъкул топсангиз, бизга айтинг, биз шунга амал қиламиз. Бизнинг салтанатимизнинг мустақамлиги сизнинг кучингизга боғлиқ бўлади. Агар келиша олсак, Султон Ахмад мирзонинг кизи, менинг подшоҳзодам Султоним бегимни сизга тортиқ қиламиз, бу ўзаро ёрдам ва ишончинг хақиқий қафолати бўлади». Мана шундай пуч сўзлардан у бутун бир кўргон ясаб, шу йўл билан бу никоҳни муқаррар қилди. Тошканд ва Ўратепанинг олиниси асосан, саратонда юз берган, айтиб ўтилган ишлар эса, афтидан, мезон охирида бўлиб ўтган.

Бу орада Шоҳибекхоннинг бостириб келиши хақида хабар келиб қолди. Хисравшоҳнинг одамлари пароканда бўлиб кетишди – кимнинг қалъаси бўлса, бекиниб олди, кимда бўлмаса, тоққа, гор ва дараларга яширинди. Хисравшоҳнинг одамлари тумтарақай бўлгач, отам ҳам Қойир Тегиннинг баланд тоғларига қочиб кетди. У тоғларда қиш жуда қаттиқ бўлади. Отам борган вақтда қор шунчалиқ қўп ёғдики, бир ойгача ҳаво очилмади. Қорнинг қалинлиги ўн икки қаричга етди. Уйларга ёки дараларга жойлашиб олган одамлар, ҳеч қаёққа чиқолмай қолишди.

Шоҳибекхон бу келишида Хисравшоҳни енгилмақсади йўқ эди. У фақат, Хисравшоҳ унга қарши қураша оладими-йўқми, шуни билмоқчи эди. Бу вақтда у Хисравшоҳни яна шунинг учун ҳам безовта қилмадики, у қўлига қандай ўлжа тушса, бўридек тишлаб олди-ю кетди. У бу тарафларга янаги сафар қелганида Хисравшоҳнинг одамларини бир сермашда пашшадек қириб юборишини биларди. Ўша қиш Хуросонни ҳам бир текшириб қикмоқни хоҳлади.

Йиққан ўлжасини олиб у Балх тарафга жўнади. Балхнинг ҳоқими Султон Қуличоқ бўлиб, у Султон Хусайн мирзо ўғли Бадиуззамон мирзо номидан ҳуқмронлик қиларди.

Шоҳибекхон Балхни қамал қилди ва қиш бўйи уни қамалда тутди. Хуросон халқи харчанд уринмасин, унинг ёнига яқинлашиб, Балхни озод қилолмади.

Ўша қиш Шоҳибекхон Хисравшоҳ билан Хуросон халқини синов тарозисига қўйиб тушундики, уларнинг бирортаси ҳам ўзига тенг қелолмас экан. Шоҳибекхон Балх қамали билан машғул бўлган пайтда, унинг Хисравшоҳга зарар етказмаслигини тушунишиб, Хисравшоҳнинг одамлари яна йигилиб қелишди ва унинг ишлари изга туша бошлади. У Шоҳибекхонга тинмай элчилар ва хатлар юбориб, ўша давр учун муҳим бўлган хабарларни етказиб турди. Шоҳибекхон ҳам ўзи хоҳлаган масалалар бўйича хат орқали ёки бошқа йўл билан жавоб қайтарди.

Хисравшоҳ қишда ҳавфсизлигидан қўнгли хотиржам бўлган пайтда, Қойир Тегинда қатта қор тушгани ва одамлар ҳеч қаёққа қилолмай ётишгани хақида хабар қелди. У ўша ёққа уқаси Мир Вали бошчилигида йигирма минг қишини жўнатди. Қойир Тегиндагилар бу тарафдан ҳеч қандай ҳавф йўқлигига ишончлари қомил эди, шунинг учун хар бир қиши бир-биридан яқинми-узoқми, ўз жойида ўтирарди. Улар Хисравшоҳнинг лашқари қелаётганидан хабар топишгач, имқон тополганлари дарҳол тўпланишди; беш юзтача одам тўпланиб, йўлни тўсишди. Қор шу даражада қуқур эдики, йўлдан қикишнинг иложи йўқ эди; иққала тараф одамлари отдан тушиб, жанг қила кетишди. Жанг эрталабдан қечгача давом этди. Охири одамларда ўқ тугади, қунқи хар иққала тарафдан отилган ўқ қор ичига қириб қетарди. Душман қўп эди, улар бири қетидан иққинқиси қелиб, жангга қиришарди. Ўқи тамом бўлган гуруҳ ўрнига бошқа гуруҳ қелиб жанг қиларди. Бу тарафда бор-йўғи битта гуруҳ бўлиб, унинг ҳам ўқи тугаб, шом намози пайтида улар қочиқ

кетишди. Отамнинг амирларидан Богбасар ўғлон, Хушрой кўкалдош ва яна бир канчалари ўк тегиб, халок бўлишди. Отам олти киши билан Кошгар ва Андижон ўртасида жойлашган Фаргона вилоятининг шаркидаги тоғларга кетди. Ўша тоғларда чакрак деган элат яшайдики, улар ўша пайтда кўп сонли бўлиб, чорва моллари кўп бўлган. Кўп ўтмай Абобакр мирзо уларни кириб ташлаган.

Хисравшоҳ бизнинг бор кўчларимиз, хизматкору мулозимларимизни Кундузга кўчирди ва у ерда бир йилни ўтказдик.

Модомики гап шу ергача етган экан, энди Шохибекхон хакида кискача тўхталиб ўтиш жоиз, деб ўйлаймиз, акс холда хикоямиз боғланмай қолади.

Олтинчи фасл. Шохибекхон ишларининг баёни.

Ўн саккиз минг оламини яратган Хак субхонаху ва таоло ўз олий иродаси билан бирор кимсани подшоҳлик тожи билан сарафроз қилмоқни лозим кўрса, унга ўз тенглари орасида имтиёз берса, бунинг сабабларини у шундай тўғрилайдики, ўша имтиёзга эришган одам учун бунга вазият хозирланиб, унинг атрофига жангчилар, жахондор ақл эгалари тўплана бошлашади. Бунинг аксича, унинг рақибини гурур ва ёвузлик гирдобига мубтало қилади, барча зийрак одамларни кўр қилади, эшитувчи қулоқларни қар қилади, шу тарика ота-бола ўртасида, ога-инилар ўртасида келишмовчилик бошланади. Бундай муқаддимадан мақсад қуйидагидир.

Шохибекхон – Шох Будог султоннинг ўғли, бу эса Абулхайрхоннинг ўғлидир. Абулхайрхон вафотидан кейин ортида қолган унинг одамлари ўртасида қарама-қаршиликлар бошланиб, ҳар ким ҳар тарафга кетди. Барча аслзода, султонзода ва шахзодалар тумтарақай бўлиб кетишди, холбуки, халқ уларнинг қучига ишонган эди.

Бунинг қиска баёни бундай: Шохибекхон синиб, узок сарсонликлардан кейин ҳеч иложи қолмагач, Мовароуннаҳрга келди. Ўша пайтда бу ерда подшоҳлик навбати Султон Аҳмад мирзо ибн Султон Абусаид мирзога қолган эди. Султон Аҳмад мирзо омадли подшоҳлардан эди, улуг амирлар, обрў-эътиборли, эзгу ниятли давлат арбоблари унинг хизматида эдилар; улар бошқа ҳукмдорларни ҳам ўз хизматларига таклиф қилишарди. Шулар орасида Бухоро ҳокими амир Абдулалӣ Тархон ҳам бор эди, Шохибекхон шунинг қўлида хизмат қила бошлади. Амир Абдулалӣ уни ўз мулозимлари қаторига қўшди. Бундан бўлак шунга ўхшаш бир қанча султонлар ҳам унинг хизматида ихтиёр қилишди. Мана шундан ҳам Султон Аҳмад мирзонинг буюқлиги ва қуч-қудрати хакида ҳулоса чиқарса бўлади.

Султон Аҳмад мирзо ҳаётлигида Шохибекхон Абдулалӣ Тархон мулозимлари қаторида бўлди. Султон Аҳмад мирзо билан Абдулалӣ Тархон деярли бир вақтда Аллоҳга омонатларини топширишгач, Шохибекхон Туркистонга бориб, Султон Маҳмудхон эътиборини қозонишга уринди. Хон имқони бориқча ундан ёрдаму мададини аямади. Унинг қўмагида Шохибекхон Бухоро ва Самарқандни олди, унинг лашқари икки-уч юз кишидан эллик минг, эҳтимол, ҳатто олти минг кишига етди. У Туркистонга кетганидан бошлаб, Султон Маҳмудхон ёрдамида унинг қучи ортиб бораверди, султонлару амирлардан энг саралари ва Абулхайрхондан қолган Дашти Қипчоқда тентираб юрган бошқа одамлар у қаерга борса, ўша ерда унга бирлашаверишди.

Шохибекхон Самарқанд ва Бухорони олгач, ўз хомийсини йўқотиш пайига тушди. Хомий

(Султон Махмудхон) эса ўз химоясидаги кимса (Шайбонийхон) олдида ночор ахволда колди. Бунинг хабари Олачахонга етгач, у Мўгулистондан акасига мадад бериш учун келди. Шохибекхон кандай килиб хонни асирга олгани ва кўйиб юборгани бундан олдин кискача баён килинган эди. У хон лашкаридаги одамлардан кўлидан келганча ажратиб олди, ўзбек лашкарига ўттиз минг мўгул кўшилди.

Мисра:

Гул бўлди-ю хам сабза жилвагар бўлди.

Шохибекхон Тошканддан кайтиб, Самаркандда тўхтамай Хисорга Балх камалига кетди, бу ҳақда айтиб ўтилган эди. 909 (1503-1504) йил кишини Балх камалида ўтказиб, эрта бахорда Самаркандга келди ва икки ойни Самарканд яйловларида ўтказиб, кейин мамлакатларни эгаллаш жоловини Андижон тарафга бурди.

Биринчи йил у хонларни – Султон Махмудхон ва Султон Ахмадхонни асир олди, Танбал ва Андижон билан шугулланмади, чунки унинг учун энг мухими Тошканд ишини бир ёклик килиш эди. Шу билан бирга, Шайх Боязид хали Тошканд олинмай туриб, Шохибекхонга ёкиш учун турли йўллар билан ўз мулозаматини намойиш килиб, дархол кутиб олишга чикди. У Танбал номидан хам шароит такозоси билан мулозаматлар килди. Ўша йили Шохибекхон хон шу билан каноатланиб, оркасига кайтди. У Тошканддан ва мўгуллардан кўнгли тўк бўлгач, хисорлик ва хуросонликларни кўзлади. Энг аввало Андижонни ва Танбални кўлга олиб, хотиржам Хисор ва Хисравшохни олиш учун жўнамокчи бўлдики, бу Хуросонга ўтиш йўлининг бошланиши бўларди.

Шохибекхон Фаргона вилоятининг мухим шаҳарларидан бири Маргилонга етиб келганда, Танбал Фаргонанинг барча калъаларини ташлаб, бутун кучини Андижон калъасига каратди. Бунинг хабари Шохибекхонга етгач, у ўз одамлари билан маслаҳат килди, мулоҳазали одамлар айтишдики, унинг кучларини факат бир жойга каратгани бизнинг ишимизни осонлаштиради. Улар дархол йўлга тушишди, Танбал калъада ўтираверди, деб ўйлашди. Шохибекхон режага мувофик шаҳарни ўзи камал килди, колган одамлари эса Андижон атрофига хужум килиб, уларни талаб, калъаларини босиб олиш, калъани бузиб, одамларини ўлдириб кайтиб келишлари керак эди. Келгуси йили келиб, уларни бутунлай йўк килмокчи бўлишди. Аммо башорат кўли Танбалнинг ёкасидан олиб, олдинга етаклади. Шундай килиб, у Андижон калъасидан очик майдонда жанг килиш ниятида чикди. Танбал ўн минг одами билан чикди. Шохибекхон келганида, лашкарнинг кўплигидан Танбал одамларининг кўзлари камашди. Улар калъага кайтиб киргунларига кадар кўплари ўткир килич тигидан Аллох хузурига жўнадилар. Танбал эса акаси билан енгилди, кочишди ва калъага бекинишди. Ўша йили факат вилоятни вайрон килиб, бу билан келгуси йилги ишни енгиллатиш ниятида келишган эди, Танбал эса ўз кўли билан фалокатга йўлиқди. Янаги йилга колдириладиган иш кирк кун ичида хал бўлди.

Шохибекхон камгина кишилар ўз жонлари учун кўркиб калъага яшириниб олишганини кўргач, у ишга янаям каттик киришди ва камални кучайтирди.

Койир Тегин тор-мор килинган, отам у ердан чакрак элати юртига кетган эди. Энг хайрон коларлиси шуки, гарчи Танбал Шохибекхон келаётганини билса-да, Шохибекхон билан жангга тайёрланиш ўрнига, отамга карши чакраклар устига юриш килди. Чакраклар отам билан иттифок тузиб, Турукшорон дарасида ўрнашиб олишди. Танбал келгач, каторасига уч кун каттик жанг бўлди. Отамдан шундай гапларни эшитган эдим: «Уч кун давомида юз хийла билан жонимни саклаб колдим, кеч бўлгач, Танбал тагин хужум килса нима бўлади? – дея каттик ўйга толдим. Барча ишга ярокли одамлар ўлган ёки ярадор бўлган, бошка одам колмаган. Эртага нима бўлади? Тонг отгач, биз каттик кўркув ичида тог

тепасидан караб, Танбалнинг лашкари тўда-тўда бўлиб шошилич кетаётганини кўрдик. Бехад кувониб кетдик. Биз дархол пастга ярадор бўлмаган, бўлса ҳам, яраси унча огир бўлмаган бир неча одамни жўнатдик, улар бир одамни олиб келишди. У, ярим кечада бир одам Шохибекхоннинг Кандибодомга якинлашгани хабарини олиб келганини, шу боисдан Танбал шошилиб кетиб колганини айтиб берди. Бу хабардан бизга тагин жон кирди ва хурсанд бўлиб кетдик. Шу захотиёк Шохибекхонга одам жўнатиб, такдир такозоси билан шу ерларда тентираб юрганимизни, хоннинг келганлиги хабарини эшитиб, кайтадан жонланганимизни билдирдик. Бизга нисбатан кандай фармон бўлса, биз бажарамиз, дедик. Бу элчи Андижон камалининг иккинчи куни етиб борган, Шохибекхон уни тўхтатмай кабул килган ва: «У биз томонга иложи борича тезрок келсин, уни кўришни жуда-жуда истаймиз» деган. Эхтимол бормаслигим керакмиди, каттик кўркардим, аммо бошка иложим йўк эди, ўз манфаатимни ўйлаб, яхшилик умидида йўлга тушдим. Хонни кўрганимда у менинг истикболимга чикиб, катта эъзоз-икромлар билан кутиб олиб кўп шохона илтифотлар кўрсатди, барча амир ва султонларига, Мухаммад Хусайн кўрагон бизнинг меҳмонимиз, унга меҳмоннавозлик килинглари, деб кўрсатма берди.

Андижон камали давом этган ўша бир неча кун давомида барча амир ва султонлар бизни меҳмон килишиб, хурмат-эътибор кўрсатишди. Кирк биринчи куни тонгда Танбал калъанинг бир минораси устига чикиб кичкирди: «Хой мирзом, менинг хизматларимни, болалигимизни эсланг, айтинг, мен нима килишим керак?». Танбал отамнинг кўкалдоши эди. Отам сўзида давом этди: «У менга нисбатан бехисоб номаъкулчиликлар килган, ўртамизда огир хафачиликлар ётган бўлса-да, мен каттик куйиндим. Иш кўлдан кетган эди, мен унга: «Нега сен калъани махкамлаб олгансан, ахир хозир жанг пайти эмас-ку?» дедим. «Унда нима килай?» деб сўради у. «Агар сен ўз ожизлигингга тан бериб, бу ёкка тушсанг, тўгри иш бўлади» дедим мен. Шу ерда Темур Султон ҳам бор эди. Танбал шу захоти ака-укалари билан пастга, саросимада якин келиб, мени кучоклади.

Унга ортик вақт беришмади, бир соатда хаммани тигдан ўтказишди. Кейин калъа дарвозаларини беркитиб, вақтни ўтказмай калъани талаб, ўша вилоятни Жонибек Султонга бериб, кайтиб кетишди», дея хикоя килган эди.

Отам Шохибекхонга хамрох бўлиб Самаркандга борди. Бир неча кун улар лашкарнинг курол-аслахаларини тайёрлаб Хисравшоҳ устига кўшин тортишди. Улар Хисорга етишганда, Хисравшоҳ тарбия килган одамларидан Шерам чухра исмли биттаси Хисор калъасини махкамлаб олди. Шохибекхон шахсан ўзи калъани камал килди. Бир неча кундан сўнг Шерам чухра омонлик талаб, пастга тушди ва калъани топширди. Хон, ўз ваъдасига вафо килиб, Шерамга омонлик берди. Шерам бир муддат хон хизматида бўлиб, кейин ўз кавмига кўшилиб кетди, унинг кейинги ахволи номаълум. Лекин калъа камали билан шахсан ўзи шугулланган хон укаси Махмуд султонга лашкари ичидан ким кетишни хохласа, ўшани олиб Кундузга йўл олишни буюрди. Чунки Хисравшоҳ аллакачон Кундуз калъасини турли озик-овкат ва хазина билан тўлдирган бўлиб, бутун оламга, мен йигирма йилга етгулик захира тўпладим, агар бу ерга келадиган ҳамма йўллар кесилса, мен калъада йигирма йилни бемалол ўтказаман, деб жар солган. Йигирма йил ичида ким бору ким йўк. У мана шундай мактаниш билан овора бўлиб турганда Шохибекхон Хисорни камал килди, Махмуд султон Аму дарёсидан ўтиб келмоқда, деган хабар келди. Хисравшоҳ дархол кўлга илинган нарсани олиб, колганини колдириб, саросимаю тахликага тушиб, тоғларда жон саклаш умидида кочиб кетди.

Байт:

Сени бу кишлокдан хайдамай туриб,

Юкинг юклуб жўна жуфтакни уриб.

Бир-икки кундан сўнг Махмуд султон Кундузга кириб келди, факир банда ўз ука-сингилларим билан Кундузда эдик. Илгари баён килинганидек, Хисравшоҳ отамни Султоним бегимга уйлантириб кўйган эди, ундан сўнг нима килгани ҳам айтиб ўтилди, бизни эса Кундузга олиб келишди. Биз Кундузда бўлган кунларда Султоним бегим ўгил кўрди, отини Абдуллох кўйдик. Унинг хаёти турли жойларда зикр килинади.

Отам Махмуд султонга хамрохлик килиб келди, улар орасида катта якинлик ва ўзаро ошнолик бор эди. Бунинг сабаби шу эдики, Шохибекхон ўз фаолиятининг дастлабки пайтида салтанатга тегишли барча масалаларда пала-партишликка йўл кўймас эди. Хар гал, бирор нарсани кўлга туширишга кулай фурсат топилса, уни кўлдан чиқармасди. Агар ўша иш унинг фойдасига хал бўлса – яхши, борди-ю акси бўлса, минг узрлар айтиб, сабабларни рўқач киларди. Бунака тўқнашувлар у ва Махмуд Султон ўрталарида кўп бўлган эди. Энг кизиги шундаки, мабодо шундай холат юз берса, Махмуд Султон унинг ошкора хийладан иборат узрларини қабул киларди. Бунинг тафсилоти анча узун, булар «Тарих»нинг асосий қисмида баён килинади. Ўшандай ишлардан бири будир: дўстлик ва хамжихатлик пайтларида Шохибекхон Туркистонда эди. Султон Махмудхон Танбал устига кўшин тортган эди. Нотўғри маслаҳат туфайли у уч кун йўл босгач, Султон Махмудхоннинг фикри ўзгариб, ортига кайтди, бу ҳақда «Тарих»нинг асосий қисмида зикр килинган. Султон Махмудхон лашкарига сарҳад мавзеларидан тўпланган барча амирлар орқага кайтиб сарҳадда тўхташди.

Султон Махмудхон лашкарининг отлангани хабари Туркистонга, Шохибекхон кулогига етди.

У дархол очкўзлик оёғини гайрат узангисига кўйиб йўлга тушди ва шахсан ўзи Тошкандга томон юрди, Махмуд султонни эса, эски китобларда Исфижоб деб номланган Сайрамга жўнатди. Аммо йўлдаёқ у Султон Махмудхоннинг орқага кайтганини эшитиб, унга одам юбориб: «Хазратнинг одамлари бахт-икбол жиловини гунохкор кул Танбалга қарши буришганини эшитиб, Тошканд ва ундаги аҳоли аҳли аёлларини муҳофаза қилиш учун бораётган эдим. Гарчи ундан бўлак душман бўлмаса-да, сизнинг пойтахтга, подшоҳлик тахтига кайтаётганингизни эшитиб, ортимга кайтдим» деган гапларни етказди.

Шохибекхон Туркистонга кетди. Шунингдек, у Махмуд султонга ҳам чопар юбориб, у ҳам йўлда уруш-пуруш қилиб юрмай кайтсин, деб тайинлади. Бирок хали чопар етиб келмасдан олдин Махмуд султон Сайрам холидир, деб ўйлаб, Сайрамга хужум қилди. Султон Махмудхоннинг буйруги билан Сайрамда амир Аҳмад хокимлик қиларди. У иторжи амирларидан бўлиб, Танбалнинг амакиси эди. У жиянининг акси ўларок Султон Махмудхонга жуда катта хизматлар кўрсатган эди. У Махмуд султонга қарши урушди, Махмуд султон енгилди. Амир Аҳмад уни тутиб олиб, кўл-оёғини занжирбанд қилиб Султон Махмудхон саройига олиб келди. Султон Махмудхон отамга киши юбориб, бу воқеани унга етказди. Отам бориб, унинг хунини сўради, хон унга илтифотлар кўрсатиб, кўйиб юборди. Қиссадан хисса шуки, Махмуд султон билан менинг отам ўртасидаги дўстлик ва ошнолик қучайди. У Махмуд султон билан бирга Кундузга келиб, ўзи билан бизни бутун оиламиз билан олиб, Шахрисабзга борди, у ерни Шохибекхон отамга икта қилиб берган эди.

Балхдан кайтганидан бошлаб то хозир айтилган вақтгача орадан бир баҳор ўтди.

Кишнинг бошида Шохибекхон Хоразмга юриш қилмоқчи бўлди, отам эса Хуросонга қочиб кетди.

Агар шу ўринда Бобур Подшоҳ ва Султон Саидхонлар билан боғлиқ воқеалар баёнига

кискача тўхталмасак, бундан кейинги хикоямиз мазмуни уланмай қолади. Бу киска тасвирнинг тафсилотлари «Тарих»нинг асосий кисмида баён қилинади.

Еттинчи фасл. Бобур Подшоҳ (Аллох унинг гуноҳларини кечирсин)нинг насл-насаби, унинг мўгул хоконлари билан қариндошчилиги тавсифи ва фаолияти аввалининг кискача баёни.

Гапнинг кискаси, қадимдан қигатой ва мўгуллар орасида қатта адоват бўлган. Шу билан бирга, Амир Темур давридан то Султон Абусаид мирзо давригача тахтга Чингизхоннинг ўгли Қигатойхон авлодидан қимнидир ўтқазиб, уни подшоҳ деб аташган. Аслида улар подшоҳ фармонларидан маълум бўлишича фахрий махбус бўлишган. Султон Абусаид мирзо подшоҳлиги даврига қелиб, бу тартибга барҳам берилди. У Шерозга одам юбориб, у ердан Юнусхонни олиб қелтириб, уни Мўгулистонга ўқаси Эсан Бугахонга қарши юборди.

Юнусхоннинг Шерозга қетиши, Эсан Бугахоннинг хон бўлиши ва Султон Абусаид мирзонинг подшоҳлик қилиши тафсилотлари бу ихчам қитобга қигмайди.

Хуллас, Султон Абусаид мирзо Юнусхонга: «Хозир сиз ўзингизнинг аввалги хонлик одатларингизни қатто ҳаёлингизга ҳам яқин қелтирманг, яъни шох фармонлари ўз сулоласи номи билан қийнатланади. Энди бизнинг орамизда қатат дўстлик ва ҳамқиятлик ҳуққ суради» деди.

Юнусхон ўттиз йиллик машаққатлардан сўнг Мўгулистонга қелиб, Эсан Бугахон устидан қолиб қелди. Бунинг муфассал баёни Султон Саидхон ва Абобақр мирзо фаолияти ҳақидаги хикояда берилди.

Юнусхоннинг олижаноб қалби маълум даражада хотиржам бўлғач, у Яратганнинг азалий иродасига амал қилиб, яъни «Қачон сизларга бирон ибора билан салом берилса, сизлар ундан қиройлироқ қилиб алиқ олинглар ёқи (ҳеч бўлмаса) ўша иборани қайтаринглар» (4.86.) деган ояти қарима мазмунидан қелиб қикиб, Султон Абусаид мирзо азалий адоватни янги дўстлик билан алмаштирди, биз эса шу дўстликни қариндошлик ришталари билан мустаҳкамлаймиз» деди. Султон Абусаид мирзонинг ўч ўғлига – Султон Аҳмад мирзо, Султон Маҳмуд мирзо ва Умаршайх мирзога ўзининг ўч қизи – ақлу ибода тенгсиз бўлган Меҳр Нигор хоним, Султон Нигор хоним ва Қутлук Нигор хонимни берди, булар ҳақида аввал тўхталган эдик.

Умаршайх мирзо подшоҳлик қиладиган Фаргона вилояти Мўгулистоннинг ёнгинасида жойлашган эди, шу сабабли Юнусхон бу мирзолардан қўпроқ Умаршайх мирзони ўзига яқин олар, уни ўз ўғилларидан қам қўрмас эди. Қачон хоҳласалар бир-бирлариникига қоришар, қорига қаноат қилишиб, ортиқча расмиятчиликларга йўл қўйишмасди. Бобур Подшоҳ тугилганида Юнусхонга ҳушқабарни етқазиб ўчун одам жўнатди. Хон Мўгулистондан етиб қелди ва улар анча муддат бирга бўлишди. Бобур Подшоҳнинг соқига қайқи ўришганда ҳар бири буни байрамга айлантирган. Юнусхон билан Умаршайх мирзо дўстликлари шу қадар эдики, ҳеч қачон икки ҳуққдор орасида бунақаси бўлмаган.

Бобур Подшоҳнинг тугилиши ва унинг насл-насаби баёни.

Хуллас, Подшоҳ саккиз юз саксон саккизинчи йил муҳаррам ойининг олтинчи (1483 йилнинг 14 феввали) кунида таваллуд топди. Улугбекнинг уламои мутаххирларидан бири – Мавлоно Мунир Маргиноний унинг тугилган йили тарихини «Шаши муҳаррам» (муҳаррам ойининг олтинчи куни) сўзларидан топди. Улар Ҳазрат Эшон Убайдуллоҳдан гўдакка исм кўйиб беришни сўрашди. У киши Захириддин Муҳаммад исми билан мушарраф килдилар. У пайтда чигатойлар кўчманчи ҳаёт кечиришар, ўтрок эмас эди, улар Захириддин Муҳаммадни айтишга кийналишарди, шу сабабли уни Бобур деб ҳам атардилар. Хутба ва ёрликларда уни «Захириддин Муҳаммад Бобур» деб айтишди ва ёзишди. Аммо у кўпрок Бобур Подшоҳ номи билан машҳурдир.

Насл-насаби: Умаршайх кўрагон ибн Султон Абусаид кўрагон ибн Султон Муҳаммад мирзо ибн Мироншоҳ мирзо ибн Амир Темур кўрагондир. Она томондан – Кутлук Нигор хоним Юнусхон кизи ибн Увайсхон ибн Шералихон ибн Муҳаммадхон ибн Хизр Хожохон ибн Туглук Темурхондир.

У турли гўзал фазилатлар, мактовга лойик сифатларга эга подшоҳ эди. Барча сифатлари ичида шижоат ва муруватпешалиги устун келарди. Туркий шеърятда Мир Алишердан кейин ҳеч ким унингчалик кўп ёзмаган. У туркийда ажойиб тотли девон тартиб берган. «Мубаййин» номли шеърӣ асар яратган – жуда фойдали китоб бўлиб, одамлар уни фикх дастуруламали сифатида қабул қилишган. У «Туркий аруз»ни ёзганки, бундай етук асарни – туркий арузни унғача ҳеч ким битмаган. Ҳазрат Эшон (Ҳожа Убайдуллоҳ)нинг «Рисолаи волидия» асарини назмий таржима қилган.

Унинг «Вакоеъ» («Бобурнома») номида туркий тилдаги тарихий асари борки, у жуда аниқ, тушунарли, ширали, соф жонли тилда битилган. Ундан айрим парчалар мазкур «Тарих»да ҳам келтирилади. Мусикий ва бошқа санъатларда унинг хонадонида унғача бундай иқтидорли киши бўлмаган.

Унинг бошидан шундай гаройиб воқеалар, хайратланарли саргузаштлар ва жанглар кечганки, унинг ўғилларидан бирортаси бундай воқеаларни бошдан кечирмаган. Отаси Умаршайх мирзо оламдан ўтганда у ўн икки ёшда эди. Бу ҳақда «Вакоеъ»да шундай мохирона сатрлар битилганки, улар туркийда бўлса-да, бу ерда келтирамиз: «Душанба куни рамазон ойининг тўртида Умаршайх мирзо кабутархонадин кабутар бирла учуб, шунқор бўлди. Ўттуз тўккуз яшар эрди». Бу воқеа 899 (8 июн 1494) йилда содир бўлди, Бобур ўшанда отасининг ўлимидан сўнг ўн икки ёшида тахтга чиққан эди.

Султон Маҳмуд мирзонинг ўғиллари Бойсунгур мирзо билан Султон Али мирзо ўртасида шундай тўқнашувлар бўлдики, Самарқандни химоя қилишга икковидаям куч қолмади. Бунинг хабари Андижонга етгач, Бобур Подшоҳ Самарқандга қараб юрди. Гарчи мирзолар кучсизланиб қолишган бўлса-да, унга каттик қаршилик кўрсатишди. Охири Бойсунгур мирзо дош беролмай, шаҳарни ташлаб, Хисорга кетди ва у ерда Хисравшоҳ томонидан ўлдирилди, бунинг қискача баёни эслатилган эди. Бобур Подшоҳ Самарқандни олди, Андижон лашқарини имкон борича Самарқандда олиб қолди, қолган қисми руҳсат олиб-олмай Андижонга кетди.

Номи илгари эслатилган Танбал Андижонга қелибок, бир қанча амирлар билан қелишиб, Бобур Подшоҳнинг уқаси Жаҳонгир мирзони подшоҳ қилиб қўтарди. Улар бегуноҳ Андижон қозиси (Мавлоно Ҳожа Абдулло)ни ўлдиришди. У салтанат ишларини изга туширишда Подшоҳга катта ёрдамлар қилган, беҳад такводор мўмин инсон эди. Қози ўлдирилмасдан олдинроқ (Аллоҳ уни раҳматига олсин) Подшоҳнинг яқинлари қиска муддатда қалъани мустаҳкамлаб олишди ва Бобурга хатлар жўнатиб: «Иложи борича тезроқ бизнинг додимизга етмасангиз, Андижондаги ишлар сўзсиз барбод бўлади, унда

аникки, Самарканддаги ишлар ҳам инкирозга учрайди», деб унга тахликали мурожаат килишди.

Хат Подшоҳга етиб боргач, у Самаркандни ташлаб, Андижонга йўл олди. Хўжандга етганда, хабар келдики, душманлар ўз ишларини килиб бўлишган. «Бу ёқдан хайдалган, у ёққа етолмаган» Подшоҳ саросимада қолиб, тоғаси Султон Махмудхондан мадад сўради. Шу пайтда ўгли ва синглиси, яъни мен факир банданинг онаси ёнига Подшоҳнинг онаси ва бувиси Эсан Давлатбегим келишди. Шу муносабат билан Подшоҳ бизнинг вилоят (Ўратепа)да ҳам турди ва азиз меҳмонлар учун мезбонлар қўлларида келганча ҳаракат қилдилар.

Иккинчи марта жуда катта кийинчиликлар ва катор мағлубияту галабалар билан Бобур Подшоҳ Самаркандни ўз тасарруфига олди. Самаркандни химоя қилиш мақсадида у Самаркандга талабгорлар билан кўп жанг қилди, мағлубият ва галаба нималигини синаб кўрди. Иш шаҳарда камалда қолишгача борди. Охири Бобур Подшоҳнинг тоқати тоқ бўлиб, Шоҳибекхонга, аввал эслатиб ўтганимиз опаси Хонзодабегимни бериб, сулҳ тузди-да, кетди, Самарканд Шоҳибекхон қўлида қолди. Бу қиска баённинг тафсилотлари гоёта узун. Қискаси, Самарканд ҳақида ўйлашни бас қилиб, Бобур Подшоҳ яна ўз тоғалари ёнига қайтиб, Андижон ишлари билан машғул бўлди. Хонлар ҳам белларини оталик меҳр-муҳаббати билан боғлаб, Андижонни эгаллаб, уни Подшоҳга бериш учун саъй-ҳаракатлар қилишди. Иш айтиб ўтилганидек яқун топди.

Охири жангда хонлар Шоҳибекхон қўлига асир тушишди. Подшоҳ Фарғона жанубидаги тоғларга кетди ва кўплаб кийинчиликлар, машаққатларни бошдан кечирди. Подшоҳнинг онаси ҳам ҳамроҳ эди, Подшоҳ мулозимларининг кўпчилиги аҳли аёллари билан кўчмоқда эди. Мўминларнинг имоми, яхшиларнинг яхшиси, мусулмонларнинг амири Ҳазрат Али (Аллоҳ унинг юзини иймон нури билан ёритсин) бундай деган экан: «Ҳазрат Пайгамбаримизнинг сўзларига кўра «Сафар – дўзахнинг бир парчасидир».

Маккор фалакнинг зулмқорлигига кўра ҳар бир азиз ва гавҳар қаби пок кишилар учун тайёрлаган жафокорлиги ва душманлиги, хорликка солишлари қанча бўлса, уларнинг ҳаммаси ана шу сафарда Бобур Подшоҳнинг ва унинг сафардошлари бошларига ёғилди. Ниҳоят улар саноксиз азобу машаққатлар билан Хисравшоҳнинг пойтахти Хисор вилоятига етдилар. Хисравшоҳ одамгарчилиги билан машҳур эди. Бобур Подшоҳ ундан одамгарчилик ва мурувват қутган эди, лекин у фалакдек тесқари айланиб, одамгарчилик юзини четга ўгириб, мурувватсизлик орқасини мурувватли зотнинг юзига тўғрилади. Харкалай у бироз одамгарчилик қилди: уларнинг олдинга юришларига тўсқинлик қилмади. Ўта синиккан, хароб ва тахликали ҳолатда қочиб, улар Гури ва Баклон тарафга ўтиб кетишди. Бу ерга етиб келишганда, уларнинг йўл юргудек қуввати, қадам ташлагудек ҳолатлари қолмаган эди, шу туфайли у ерда бир неча кун қолиб кетишди. Мисра:

Гоҳида бахтсизлик охири бахт мевасин берар.

Гарчи у жойда тўхтаб турмоқлик уларга оғир туюлса-да, харкалай бунда ҳамма нарсага қодир ҳокими мутлакнинг лутфи мужассам эдики, доноларнинг узокни кўрадиган кўзлари бунга кўрмасди.

Бу орада Шоҳибекхоннинг Хисорга тўсатдан бостириб келиши ва Махмуд султоннинг Қундузга хужуми шов-шуви Хисравшоҳнинг гурури ҳамда ҳокимиятининг ичи бўш ногораси гумбур-гумбурини ўчирди, бу ҳақда аввал ёзган эдик. Бобур Подшоҳнинг Гурида эканлигини билмай у ҳам Гурига йўл олди. Хали айтилган жойга борганида Бобур Подшоҳнинг Гурида эканлиги маълум бўлди. Ўша кечасиёқ унинг хизматқору

мулозимлари, амирдан шотирларигача катта-ю кичик хаммаси Подшоҳ томонга ўтиб кетишди. Хисравшоҳнинг Подшоҳ хизматиغا боришдан бўлак иложи қолмади. Холбуки, у Подшоҳнинг амакиваччаси Султон Масъуд мирзонинг кўзига оламини қоронгу қилган, Масъуднинг укаси Бойсунгур мирзони тахтга ўтказган захоти қайтариб тобутга тортган, Подшоҳ юқорида зикр қилинган ахволда уни қора тортиб қелганида, бемурувватлик қилиб, уни хайдаб юборишни буюрган эди.

Айни пайтда жабрланган мирзоларнинг укаси Мирзохоннинг ота-онаси билан Подшоҳнинг ота-онаси тугишган ака ва сингил эдилар, у ҳам оғир лахзаларда, унинг тоғда ўтказган машаққатли кунларида унга қўшилган, ҳозир ҳам унинг хизматида эди, Хисравшоҳ Подшоҳ саройига қелгач, акалари учун Хисравшоҳдан қасос олишни Подшоҳдан сўради.

Табиатан мурувватли инсон бўлган Бобур Подшоҳ Мирзохонга мулойим оҳангда: «Афсус, минг афсуслар бўлсинки, мана шундай ҳурматли подшоҳларга шайтон маккорлигини қўллайди», деди. Бобур мурувват дурларини бағрикенглик зумрадига шунчалик ишқаладики, охири Мирзохон бир сўз демай рози бўлди. Хисравшоҳ Подшоҳ ва Мирзохоннинг уни шохона расм-қоида ва иззат-икром билан қутиб олишганини қўрғач, гаддор манглаини уят ва хижолат тери боса бошлади, Подшоҳ эса унинг терини афв этаги ва марҳамат енги билан артди. Қабул тугагач, Подшоҳ ўз одамларига Хисравшоҳнинг ҳамма нарсасини – қодирлари, бойликлари, отлари ва ҳоказоларини ундан қандай олишган бўлса, ўша ҳолатда қайтариб беришни буюрди. Гарчи Подшоҳ оиласида биргина от бўлиб, уни ҳам волидаи мухтарамаси миниб қелаётган, шунга қўра унда нарсаларга мухтожлик бўлса-да, у Хисравшоҳ буюмларидан ҳеч нарса олмади, Хисравшоҳнинг ўзи унга совға сифатида бир нарсани ўша учрашув пайтида, хали нарсаларини қайтиб олмай туриб ваъда қилди, бутун қурол-аслаҳаларию ҳазинаси бекаму қўст қўлига теккач, ўша ваъда қилган нарсасини Подшоҳга берди.

Хуросонга кетишга руҳсат олиб, Хисравшоҳ Подшоҳдан айрилиб кетди. Хайратланарлиси шуки, Хисравшоҳ шунча лашқарга эга бўлатуриб, ўз вилоятини химоя қилмади ва Хуросондан озгина ёрдам олиб, Қундуз устига қелди, муроди ҳосил бўлмай, шу ерда осонгина ўлим топди. Дарҳақиқат, ўз хожасининг ўғлини ўлдирган одам сўзсиз ҳалокатга йўликади. Энди Бобур Подшоҳга қелсак, у бир кечада йигирма минг кишига эга бўлди. Боки Чағониёний, Султон Аҳмад Қоровул, Боки Тиллофуруш ва бошқа зўр қуролланган баҳодир амирлар Подшоҳ хизматиغا бел боғлашиб, у билан бирга Қобул устига юришди.

Қобулда Подшоҳнинг амакиси Улугбек мирзо Қобулийдан кейин ҳокимиятни Зуннун Аргуннинг ўғли Муқим эгаллаган бўлиб, у Султон Хусайн мирзонинг мирзодаларидан эди. Подшоҳ Қобулга етиб қелгач, Муқим унга қарши қўзғалди, аммо озрок жанг қилиб чекинди ва қалъа ичига беркиниб олди. Охири қамалга тоқат қилолмай, омонлик сўраб, қалъани топширди. Подшоҳ ўз аҳдига вафо қилиб, унга бор-будини ва ўзига яқин кишиларни олиб, соғ-саломат Қандаҳорга кетишга руҳсат берди. Ўша сана, яъни 909 (1503-1504) йилдан то ҳозирги 948 (1541-1542) йилгача Қобул Подшоҳ ва унинг тобелари қўлида бўлди. Бобур ҳақидаги ҳикоямиз шу ерда тўхтади.

Султон Саидхон ҳаёти воқеалари, отам ҳақидаги ҳикоялар, Хуросонга кетишининг сабаби ҳамда Бобур Подшоҳ ҳаётига алоқадор ундан сўнги воқеалар кейинроқ баён қилинади. Бунгача хоннинг зафарли юришлари қискача баён қилинган эди, энди эса унинг ҳаёти ва фаолияти давомида юз берган воқеалар бошдан-оёқ муфассал ҳикоя қилинади.

